

Fotografie szat liturgicznych w zbiorach Muzeum Krakowa jako źródło do odtworzenia historii zabytku – wybrane przykłady

Informacje o autorce: dr, historyk sztuki, kustosz MK, Dział Historii i Sztuki Krakowa Nowożytnego Muzeum Krakowa, <https://orcid.org/0000-0002-7772-108X>

Information about the author: PhD, art historian, Curator at the Museum of Kraków, the Department of the History and Art of Kraków in the Early Modern Period at the Museum of Kraków, <https://orcid.org/0000-0002-7772-108X>

Abstrakt: Opracowując dawne szaty liturgiczne, mamy do czynienia z zabytkami, które rzadko zachowały swój pierwotny kształt. Na zmiany w ich wyglądzie miały wpływ posoborowe reformy Karola Boromeusza, pod których wpływem skracano znacznie długość i boki ornatów. Innymi istotnymi czynnikami wpływającymi na wygląd paramentów było zużycie się ich materiałów i związane z tym reperacje i przeróbki, a także pozbawianie szat kosztownych elementów (złotych nici, klejnotów, cennych haftów) w celu ich wtórnego wykorzystania. W zbiorach Muzeum Krakowa znajdują się fotografie z końca XIX i początku wieku XX, na których uwieczniono szaty liturgiczne z kościołów i klasztorów krakowskich.

W kościele Bożego Ciała przechowywane są dwie XV-wieczne haftowane preteksty odprute od ornatów. Na fotografiach możemy zobaczyć je przyszyte do ornatów nowożytnych, których dekoracją były zapewne przez ponad trzy wieki. Istotnym zmianom poddano ornaty z klasztoru Dominikanów – dzięki fotografiom wiemy, że cenna, XVI-wieczna preteksta z haftem figuralnym, przeniesiona w XX wieku na starszy, XV-wieczny ornat z czerwono-zielonego aksamitu, zdobiła niegdyś zachowany do dziś czarny ornat. Inne klisze pokazują stopień zniszczenia XVIII-wiecznych gobelinowych dalmatyk, które w okresie międzywojnia przeszły gruntowną konserwację.

Artykuł ukazuje wartość fotografii jako istotnego źródła ikonograficznego, umożliwiającego odtworzenie zmian w wyglądzie szat zachowanych do czasów nam współczesnych. Zarejestrowany na niej stan szaty, aktualny w momencie wykonywania fotografii, w porównaniu z zachowanym paramentem pozwala także dostrzec szczegóły nieujmowane w opisach inwentarzowych. Należą do nich wymiany galonów, pretekst lub przeniesienie fragmentów

haftu na nowe podłoże czy też stopień zniszczenia przed konserwacją.

Photographs of Liturgical Vestments in the Holdings of the Museum of Kraków as a Source for Reconstructing the History of an Artefact – Selected Examples

Abstract: In the process of documenting old liturgical vestments, we are dealing with artefacts which have seldom maintained their original shapes. The changes in their appearance resulted from the reforms implemented by Charles Borromeo following the Council of Trent, which entailed the considerable reduction in the length and width of chasubles. Other significant factors that had an impact on the appearance of the paraments included the wear and tear of their materials and the consequent repairs and alterations, as well as the stripping down of the vestments of their original expensive ornaments (e.g. golden threads, gems, valuable embroidery) in order to reuse them. In the holdings of the Museum of Kraków we can find a number of photographs dating from the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries in which the liturgical vestments from Kraków's churches and monasteries were immortalized.

Two 15th-century embroidered orphreys (removed from the chasubles) have been preserved at the Corpus Christi Church. In the photographs we can see them stitched onto modern chasubles which they had probably adorned for over three centuries. Chasubles from the Dominican monastery underwent a number of significant changes: the photographs have revealed that a valuable 16th-century orphrey decorated with figural embroidery which was transferred in the 20th century onto an older, 15th-century chasuble made of red and green velvet originally had adorned a black chasuble (the latter vestment also survives to this day). Other plates show the degree of damage in some 18th-century tapestry dalmatics which underwent thorough conservation in the interwar period.

The paper presents the value of photographs as an important iconographic source that enables us to reconstruct

the changes in the appearance of liturgical vestments which have been preserved until our times. The condition of the vestment at the moment the photograph was taken is recorded in the image; thus, upon comparison with the surviving parament, we are also able to notice certain details that are normally not included in inventory descriptions. Among such details we should mention the replacement of galloons and orphreys, the transfer of fragments of embroidery onto new base, or the degree of damage prior to conservation.

Słowa kluczowe: szaty liturgiczne, haft, tkanina, fotografia, dokumentacja fotograficzna, dzieje zabytku

Keywords: liturgical vestments, embroidery, fabric, photography, photographic documentation, history of an artefact

Badacz dawnych szat liturgicznych stoi przed niełatwym zadaniem, mając przed sobą dzieło, którego wygląd niemal zawsze odbiega od jego stanu pierwotnego¹. Wiąże się z tym konieczność poszukiwania w źródłach informacji o konkretnej szacie, a co za tym idzie – odtworzenia historii zabytku. Inwentarze kościelne pobieżnie charakteryzują stan szaty sprzed kilkudziesięciu, kilkuset lat, a powiązanie wzmianki z zachowanym paramentem jest często niemożliwe.

Szaty liturgiczne szyte były zazwyczaj z tkanin jedwabnych, często przetykanych złotą nicią². Tkaniny nadające splendoru sprawowanej Eucharystii i nabożeństwu zdobione były najdroższymi materiałami, do dekorujących je haftów używano złotej nici, pereł i szlachetnych kamieni³.

Długie, gotyckie ornaty typu dzwonowatego w ciągu wieków ulegały stopniowemu skracaniu, a w następstwie potrydenckiej publikacji Karola Boromeusza *Instructiones fabricae et supellectilis ecclesiasticae* zmieniły krój⁴. Czasem były przefarbowywane, aby odpowiadać danemu kolorowi liturgicznemu⁵. Zachowane przykłady szat nowożytnych w krakowskich kościołach wskazują na ich przefarbowywanie przede wszystkim na kolor fioletowy.

Natomiast zastosowanie cennych surowców do szycia i zdobienia paramentów powodowało, że w czasach trudnych ekonomicznie wykorzystywano je wtórnie, niszcząc przy tym szaty, np. wytapiając złoto z nici metalowych⁶. Z drugiej strony wartość kosztownych materiałów i dekoracji (np. haftów), a często także ich wysoka jakość artystyczna powodowały, że pomimo mijających mód i stylów szaty zachowywano i za wszelką cenę starano się przedłużyć ich żywot za pomocą reparacji: cerowania, sztukowania, łat, uzupełnień czy też przeaplikowywania zdobień na inną szatę. Świadomość wartości artystycznej i historycznej zabytkowych szat, ale zapewne też oszczędność i praktyczność sprawiły, że w drugiej połowie wie-

¹ W celu zilustrowania tego zagadnienia z archiwalnymi zdjęciami ze zbiorów Muzeum Krakowa zestawione zostały fotografie autorstwa Łukasza Michalaka powstałe w ramach grantu *Wykonanie interdyscyplinarnej bazy danych dokumentującej jedwabne tkaniny z zasobów kościelnych Krakowa z czasów od XV do końca XVII w. w oparciu o inwentaryzację i digitalizację danych*, finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (Grant Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, nr 0008/NPRH3/H11/82/2014), a także zdjęcie autorstwa Daniela Podoska wykonane na potrzeby grantu Narodowego Centrum Nauki *Architektura i wyposażenie zespołu klasztoru Dominikanów w Krakowie – od I połowy XIII wieku do czasów współczesnych*, nr 2014/15/B/HS2/03071.

² Chodziło przede wszystkim o kosztowność materii i przepych odpowiadający liturgii, jednak dopóki jedwabnych tkanin nie zaczęto produkować w Europie (Sycylia, Hiszpania, a potem Wenecja i Lukka) głównie bogatsze kościoły mogły sobie pozwolić na zakup sprowadzanego z Azji jedwabiu. W XIV i XV w. jedwabne szaty liturgiczne były już popularne w Europie, także szyte z tkanin przetykanych złotą nicią, jednak aż do XIX w., do oficjalnego dokumentu w tej sprawie z 1881 r., było to zwyczajowe i tradycyjne, por. Braun Joseph: *Die Liturgische Gewandung in Orient und Occident*. Berlin 1907, S. 200–202; idem: *Handbuch der Paramentik*. Freiburg Freiburg im Breisgau 1912, S. 7–9; Heinemeyer Elfriede: *Süddeutsche Stickereien des 13. und 14. Jahrhunderts*. München 1958, S. 5 – tam sugestia, że w rycie gallikańskim jedwab symbolizował Zmartwychwstanie, ponieważ larwa jedwabnika musiała obumrzeć, aby narodzić się jako motyl, jednak wówczas szaty jedwabne nie były jeszcze popularne.

³ Braun Joseph: *Die Liturgische...*, S. 184–189; idem: *Handbuch...*, S. 21–22.

⁴ Idem: *Handbuch...*, S. 120, Abb. 61–64 (na ilustracjach ornaty

o kroju nowożytnym, w tym ornat kroju rzymskiego – Nr. 63); S. 131–132, Abb. 71–73 (zamieszczona ilustracja dobrze oddaje stopniową zmianę kroju ornatu – skrócenie jego długości oraz szerokości w ramionach i wzdłuż boków); Czyżewski Krzysztof: „More Romano”. O nowym stylu szat liturgicznych po Soborze Trydenckim na przykładzie paramentów katedry krakowskiej. W: *Haftowane szaty liturgiczne a tradycja kościoła*. Kraków 2005, s. 13–14. Biskup krakowski Bernard Maciejowski w liście z 1601 r. wprowadzał zredukowane nieco instrukcje Karola Boromeusza, por. Krasny Piotr: *Epistola pastoralis biskupa Bernarda Maciejowskiego z roku 1601. Zapomniany dokument recepcji potrydenckich zasad kształtowania sztuki sakralnej w Polsce*. „Modus. Prace z historii sztuki” 2006, t. 7, s. 120, 122, 124, 131–132.

⁵ Braun Joseph: *Handbuch...*, S. 120–122, 133–134; Czyżewski Krzysztof: „More Romano”..., s. 12, w mszale z 1570 r. wyróżniano kolory biały, czerwony, zielony, fioletowy, różowy i czarny; biskup Maciejowski nakazywał parafiom posiadać komplety szat w każdym z tych kolorów (oprócz różowego, którego nie wymieniał), por. Krasny Piotr: *Epistola pastoralis biskupa Bernarda Maciejowskiego z roku 1601. Zapomniany dokument recepcji potrydenckich zasad kształtowania sztuki sakralnej w Polsce*. „Modus. Prace z historii sztuki” 2006, t. 7, s. 131, 141, 146.

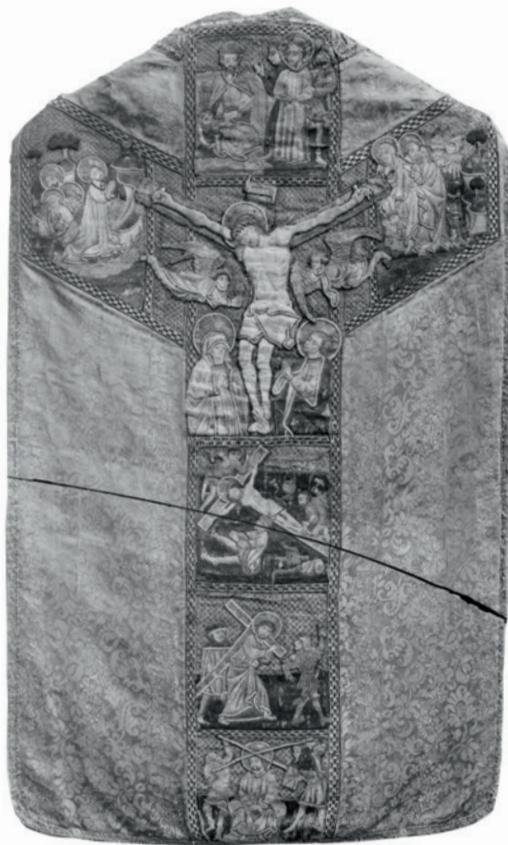
⁶ Taka sytuacja omawiana była np. na posiedzeniu Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej. *Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej*. T. 3. Kraków 1906, s. 408. Na posiedzeniu z 6 maja 1903 r. „Przewodniczący [Tomkowicz] porusza smutną, doszłą do jego wiadomości sprawę, że zdarzają się u nas coraz częściej wypadki sprzedawania przez zarządców kościołów starych ornatów agentom zagranicznym. Jeżdżą też po kraju miejscowi spekulanci wykupujący tanio kosztowne paramenta dla wytapiania z nich złota i srebra”.

Ryc. 1. Ornat z kościoła Bożego Ciała, fot. zakład Ignacego Kriegera; ok. 1895; w zbiorach MK, nr inw. MHK-2939/K

ku XIX powstawały nawet firmy specjalizujące się w naprawie dawnych szat liturgicznych i przywracaniu ich do użytku⁷.

Badaczowi napotykanemu opisanym powyżej problemom czasami w sukurs przychodzi dawna fotografia. W zbiorach Muzeum Krakowa przechowywane są fotografie szat liturgicznych powstałe od końca XIX aż do lat trzydziestych XX wieku. Wykonane zostały w zakładzie Ignacego Kriegera, a także w Pracowni Fotograficznej Muzeum Techniczno-Przemysłowego. Okres, w którym je zrobiono, przypada na czas intensywnego zainteresowania historią Krakowa i wysokiej świadomości konieczności zachowania pamiątek przeszłości dla przyszłych pokoleń. To czas działalności Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej⁸, a także Archiwum Aktów Dawnych⁹ i Muzeum Techniczno-Przemysłowego¹⁰,

Ryc. 2. Ornat z kościoła Bożego Ciała, fot. zakład Ignacego Kriegera, przed 1899; w zbiorach MK, nr inw. MHK-2343/K

które były zaangażowane w gromadzenie i opracowywanie zabytków rzemiosła. Artykuły na temat rzemiosła w zbiorach tego muzeum (także tkanin) były publikowane od 1921 roku w czasopiśmie „Przemysł i Rzemiosło”, przekształconym następnie w „Przemysł, Rzemiosło, Sztuka”, a w końcu w „Rzeczy Piękne”¹¹. Swoje prace dotyczące tkanin liturgicznych sukcesywnie wydawał ks. Tadeusz Kruszyński w serii Skarbiec Katedry Wawelskiej i Muzeum Metropolitane¹². Do dokumentacji zabytkowego rzemiosła, w tym szat liturgicznych, zaczęto używać fotografii. Dziś te historyczne już zdjęcia służą odtworzeniu historii obiektu, wykazaniu zmian jego stanu zachowania, napraw i przeróbek.

⁷ Działalność firmy Emilii Pydynkowskiej przypadającą na ostatnie dziesięciolecie XIX w. omówiła Maria Porucznik w referacie wygłoszonym 23 kwietnia 2016 r. na konferencji *Jako serce pośród ciała... Dzieje artystyczne kościoła Mariackiego w Krakowie*.

⁸ Woźny Marzena: *Początki Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej w świetle źródeł krakowskich*. „Rocznik Krakowski” 2011, t. 27, s. 77–88. Zdjęcie stuły z kościoła św. Mikołaja zilustrowało artykuł Juliana Pagaczewskiego o kościele św. Mikołaja. *Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej*. T. 1. Kraków 1900, s. 87, s. 68, tabl. III.

⁹ Zabytki rzemiosła gromadzone w Archiwum Aktów dawnych dały początek zbiorom Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, por. Lichończak-Nurek Grażyna: *Początki Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*. „Rocznik Krakowski” 2005, t. 71, s. 125.

¹⁰ Muzeum powołane zostało w 1868 r. i działało do 1950 r., por.

Kołodziejowa Bolesława: *Miejskie Muzeum Przemysłowe im. dra Andrzeja Baranieckiego w Krakowie*. „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie” 1976, t. 9, s. 186–229; Beiersdorf Zbigniew: *Muzeum Techniczno-Przemysłowe w Krakowie*. „Rocznik Krakowski” 1991, t. 58, s. 129–159.

¹¹ Kołodziejowa Bolesława: *Miejskie Muzeum...*, s. 221–222.

¹² Kuś Jan: *Ks. Tadeusz Kruszyński 1884–1959 (Przyczynek do Historii Sztuki Kościelnej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego)*. „Nasza Przeszłość” 1977, t. 47, s. 247. Są to: wydane w 1927 r. *Ornat i dalmatyki z Żywca* oraz *Racjonal z daru królowej Jadwigi*, *Złoty ornat biskupa Zahuskiego*, *Srebrny relikwiarz średniowieczny* (1928), *Parury czyli dawne ozdoby alby i humerału* (1929) oraz *Ornat Piotra Kmita i ołtarz św. Antoniego fundacji Kmitów* (1930).

Ryc. 3 i 4. Haftowana preteksta z kościoła Bożego Ciała, fot. Łukasz Michalak, 2015

Z kolekcji fotografii w zbiorach Muzeum Krakowa wybranych zostało kilka przedstawiających istniejące do dziś szaty liturgiczne lub ich fragmenty i wskazujących na istotne zmiany tych paramentów w stosunku do ich pierwotnego wyglądu. Dawne fotografie ornatów z krakowskiego kościoła Bożego Ciała (ryc. 1 i 2) pokazują zmiany wyglądu obiektu. Do dzi-

siejszego dnia pozostały jedynie zdobiące je niegdyś dwie haftowane preteksty – jedna z Matką Bożą Apokaliptyczną, św. Małgorzatą i św. Marcinem (1410–1420; ryc. 3)¹³, druga – z Ukrzyżowaniem i scenami pasyjnymi (1440–1450; ryc. 4)¹⁴. Zostały one odprute od ornatu i zabezpieczone lnianą podszewką z informacją o eksponowaniu na wystawie w 1967 roku¹⁵.

¹³ Moskal Katarzyna: Hafty krakowskie. Prolog (1380–1430). W: *Imagines pictae. Studia nad malarstwem gotyckim w Polsce*. Red. Wojciech Walanus, Marek Walczak. Kraków 2016, s. 337–342.

¹⁴ Eadem: Na pograniczu sztuki i rzemiosła. Hafty gotyckie w Małopolsce. W: *Badania interdyscyplinarne. Materiały V Kongresu Mediewistów Polskich*. T. 4. Red. Andrzej Buko, Karol Kollinger, Sylwia Jędrzejewska. Rzeszów 2018, s. 376–379, ryc. 1.

¹⁵ Informacje te autorka uzyskała w wyniku osobistego oglądu

haftów. Preteksty te były pokazywane na wystawach w 1967 r. w Krakowie i Sztokholmie: Gutkowska-Rychlewska Maria, Taszycka Maria: *Polskie hafty średniowieczne. Katalog wystawy*. Kraków 1967, s. 30, nr kat. 8; s. 32, nr kat. 10. Wystawa w Muzeum Narodowym w Krakowie, maj – czerwiec 1967 r.; Wilckens Leonie von: *Mittelalterliche Stickereien aus Polen. Zur Ausstellung in Stockholm 4.9.–12.11.1967*. „Kunstchronik” 1968, Bd. 21, Heft 2, S. 37, 39.

Na wspomnianych kliszach szklanych w zbiorach MK powstałych w zakładzie fotograficznym Ignacego Kriegera obydwie preteksty przyszyte są jeszcze do ornatów.

Haftowana preteksta z Matką Bożą Apokaliptyczną, św. Małgorzatą i św. Marcinem z lat 1410–1420 na archiwalnej kliszy z około 1895 roku zdobi ornat o kroju barokowym z bokami z gładkiej tkaniny, obszyty galonem¹⁶. W partii ramion widoczne są duże rozdarcia tkaniny ornatu. Wzdłuż preteksty przyszyto koronkę metalową. Na fotografii widoczne jest przedłużenie preteksty fragmentami tkaniny. Księżyc pod stopami Marii przykryto półkolistym fragmentem tkaniny o motywie owocu karczocha. Trudno stwierdzić, jaką funkcję miało pełnić sztukowanie preteksty – czy jedynie ją wydłużało, czy miało za zadanie także wzmocnić i maskować uszkodzenia haftu, jednak przykryta na zdjęciu, a obecnie odsłonięta „twarz” księżycy nie wykazuje późniejszych uzupełnień. Dodany u dołu fragment tkaniny zasłaniał postać św. Marcina siedzącego na koniu prawie do poziomu pasa, zapewne podczas konserwacji odsłonięto także nogi świętego ze stopami w strzemionach. Z *Katalogu wystawy zabytków metalowych w połączeniu z zabytkami cechowymi* z 1904 roku dowiadujemy się, że ornat ukazany na zdjęciu był fioletowy¹⁷. W nocie katalogowej preteksta opisana jest jako haftowana „ślimaczkowato złotem z Madonną i świętymi” (co niewątpliwie wskazuje na nasz zabytek). Dzięki informacji zamieszczonej w katalogu wiadomo także, że przód ornatu, którego fotografii brak, zdobiła preteksta z przedstawieniem Matki Bożej i trzech świętych. Świadczy to o tym, że na młodszy ornat przyszyto dwie starsze preteksty odprute z różnych szat (w opisie zaznaczono, że na drugiej „haft odmienny”). Doceniano ich dekoracyjność, jakość wykonania i szlachetność materiału. Nadrzędnym celem było powtórne wykorzystanie cennej dekoracji, nie przejmowano się natomiast programem ikonograficznym szaty, zestawiając preteksty o podobnych tematycznie przedstawieniach niekorespondujących ze sobą (dwukrotnie z przodu i tyłu ornatu pokazano Matkę Bożą ze świętymi).

Podobnie postąpiono z ornatem ujętym na kolejnej kliszy. Posłużył on do eksponowania dwóch starszych, haftowanych pretekst. Jego fotografia, wykonana w zakładzie Kriegera pod koniec XIX wieku, opublikowana została w opracowaniu Łuszczkiewicza z 1898 roku¹⁸. Preteksta z Ukrzyżowaniem i scenami pasyjnymi z lat czterdziestych XV wieku naszyta była wówczas na ornat o kroju nowożytnym, uszyty z tkaniny o drobnym kwiatowym wzorze i obszyty galonem. Ornat prezentowany był na wystawie z okazji 500-lecia Uniwersytetu Jagiellońskiego (1900)¹⁹. Opisano go wówczas: „Ornat haftowany z XV wieku na tylnym słupie krzyż gotycki z ramionami w górę wzniesionymi, ze scenami Męki Pańskiej subtelnie haftowanymi”. W kolumnę z przodu wszyto pretekstę z innego ornatu, pokazując na tej samej szacie powtórnie Ukrzyżowanie, któremu tym razem towarzyszyły postaci „świętego Mateusza i świętej w popiersiu u dołu”. Natomiast jak słusznie zauważono, boki ornatu były uszyte z „materii późniejszej”²⁰. Na *Wystawie zabytków metalowych* w 1904 roku

Ryc. 5. Ornat z klasztoru Dominikanów, fot. pracownia fotograficzna Muzeum Techniczno-Przemysłowego, lata dwudzieste – trzydzieste XX w.; w zbiorach MK, nr inw. MHK-713/N

datowano ornat na koniec XV wieku²¹. Tkanina, z której go uszyto, pochodziła z wieku XVII.

Z ornatu z klasztoru Dominikanów uwiecznionego na kliszy wykonanej w Pracowni Fotograficznej Muzeum Przemysłowego²² (ryc. 5) pozostała wyłącznie haftowana dekoracja preteksty. Ornat uszyty był, jak można sądzić na podstawie fotografii, z tkaniny włoskiej (na co wskazuje wzór), prawdo-

¹⁶ Nr inw. MHK-2939/K.

¹⁷ Lepszy Leonard: *Katalog wystawy zabytków metalowych w połączeniu z zabytkami cechowymi*. Kraków 1904, s. 24, nr kat. 288.

¹⁸ Nr inw. MHK-2343/K; Łuszczkiewicz Władysław: *Kościół Bożego Ciała w Krakowie, jego dzieje i zabytki*. Biblioteka Krakowska, nr 5. Kraków 1898, s. 52.

¹⁹ *Katalog zabytków epoki jagiellońskiej. W 500 rocznicę odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków 1900, s. 47, nr kat. 28.

²⁰ *Loc. cit.*

²¹ Lepszy Leonard: *Katalog wystawy...*, s. 24, nr kat. 289.

²² Nr inw. MHK-713/N. Pracownia Fotograficzna Muzeum Techniczno-Przemysłowego w Krakowie została założona w 1914 r., a w latach 1925–1938 pracował w niej Stanisław Kolowca, por. Kołodziejowa Bolesława: *Miejskie Muzeum...*, s. 201–202, 217, 219; Hapanowicz Piotr: *Działalność Muzeum Techniczno-Przemysłowego w Krakowie i jego likwidacja w latach 1949–1950*. „Zarządzenie w Kulturze” 2007, nr 8, s. 47.

Ryc. 6. Ornat z klasztoru Dominikanów, fot. Daniel Podosek, 2016

podobnie z grubej brokateli lub tabinu z końca wieku XVI²³. Na prawdopodobnie XVII-wieczny adamaszek (wzór nie jest czytelny na zdjęciu) w kolumnach i wokół szyi aplikowano haft z drugiej połowy XVII wieku, wykonany kładzioną nicią metalową. Haft o symetrycznej kompozycji tworzą motywy kwiatu w typie róży w projekcji czołowej i spiczaste, pierzaste pąki umieszczone jeden nad drugim w polach w kształcie zaostrego owalu, utworzonych przez wić roślinną. U dołu od każdego z kwiatów wychodzi para łukowatych gałązek zakończonych listkami, a pola flankowane są od góry parami gałązek z chabrami, spiczastymi pąkami lub trójliściami. Na przecięciu pól znajdują się rozetki. Ten prosty, schematyczny, ale zarazem dekoracyjny haft został przeniesiony na nowe podłoże: fioletową, aksamitną tkaninę, i zdobi obecnie kolumnę ornatu z początku XX wieku, uszytego z fioletowego adamaszku o wzorze sieci czterolistnych medalionów (ryc. 6)²⁴.

Do innych istotnych zmian wyglądu zabytku zarejestrowanych na fotografiach należą wymiany pretekst ornatów.

Okolo 1890 roku w zakładzie Kriegera uwieczniony został ornat z klasztoru Franciszkanów uszyty z brokatowego al-

Ryc. 7. Ornat z klasztoru Franciszkanów, fot. zakład Ignacego Kriegera, ok. 1890; w zbiorach MK, nr inw. MHK-2942/K

tembasu (ryc. 7)²⁵. Charakterystyczna, włoska tkanina z drugiej połowy XVI wieku ozdobiona została wzorem sieciowym. W polach sieci utworzonych przez grube gałązki znajdują się na przemian owoce karczocha i kwiaty akantu, wzór wzbogacony jest przez sieć delikatnych, wolutowo powyginanych gałązek. Na zdjęciu ornat ozdobiony jest haftowaną pretekstą o wzorze wolutowych ósemek ułożonych w pionie jedna nad drugą i spiętych liściastymi rozetkami, wewnątrz pól znajdują się małe rozetki. Uwiecznioną na fotografii pretekstę można datować zapewne na pierwszą połowę XIX wieku. Obecnie na ornat naszyta jest preteksta z końca XVII wieku, haftowana kładzioną nicią metalową z symetrycznym wzorem wici tworzących pola o wklęsło-wypukłych krawędziach, w których znajdują się owoce granatu (ryc. 8). Przeróbka ornatu polegała także na wymianie galonów na nieco szersze niż na dawnym zdjęciu.

Spektakularna wymiana pretekst dotyczy dwóch ornatów przechowywanych w klasztorze Dominikanów. W skład czarnego garnituru szat liturgicznych, oprócz interesującego

²³ Tkanina ornatu na fotografii wygląda na sztywną i grubą, stąd hipoteza, że może to być brokatela lub tabin, tym bardziej że zdobiono je wzorami, widocznymi na kliszy. Dalmatyki z brokateli o bardzo zbliżonym wzorze przechowywane są w kościele św. Szczepana. Komplet ten opracowany był w ramach grantu *Wykonanie interdyscyplinarnej bazy danych dokumentującej jedwabne tkaniny z zasobów kościelnych Krakowa z czasów od XV do końca XVII w. w oparciu o inwentaryzację i digitalizację danych*, finansowanemu przez Minister-

stwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (Grant Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, nr 0008/NPRH3/H11/82/2014). Tkanina otrzymała nr roboczy 6.

²⁴ Ornat w klasztorze Dominikanów podczas inwentaryzacji w projekcie grantowym *Architektura i wyposażenie zespołu klasztorowego Dominikanów w Krakowie – od I połowy XIII wieku do czasów współczesnych* (nr 2014/15/B/HS2/03071) otrzymał nr T.1719.

²⁵ Nr inw. MHK-2942/K.

Ryc. 8. Ornat z klasztoru Franciszkanów, fot. Łukasz Michałak, 2015

nas ornatu, wchodzi kapa, dalmatyki, stuła, parury i palka²⁶. Fotografia przodu czarnego ornatu wykonana została przez Pracownię Fotograficzną Muzeum Techniczno-Przemysłowego w latach dwudziestych – trzydziestych XX wieku (ryc. 9)²⁷. Ornat uszyty został z włoskiej brokateli z drugiej połowy XVI wieku, którą ozdobiono w późniejszych wiekach dużymi kwiatami, wyciętymi z XVII-wiecznej tkaniny i aplikowanymi na bokach ornatu. Ta charakterystyczna dekoracja, wzmiankowana w opisach inwentarzowych, pozwala zidentyfikować ten komplet szat z opisywanym w źródłach pisanych, począwszy od roku 1783. W inwentarzu z tego właśnie roku wzmiankowany jest garnitur „Tureckiej

materyi z kwiatami przyszywanymi”. Ornat zapisany został wówczas pomiędzy „ornatami pojedynczymi czarnego koloru”: „9. Kamlotowy na nim przyszywane kwiatki jedwabne. Taśma około niego żółta”²⁸. Tkanina, z której uszyto szaty, w inwentarzach konsekwentnie określana była jako turecka, pojawiały się też określenia ornatu – kamlotowy i wełniany. Tymczasem brokatela, z której uszyto komplet, jest tkaniną półjedwabną z lnianym wątkiem²⁹. Pomimo to nie ma wątpliwości, że chodzi o ten sam komplet szat.

Na kliszy ze zbiorów MK uwagę zwraca bogato haftowana kolumna czarnego ornatu z opisanego garnituru, na której ukazano dwóch świętych w habitach, w okrągłych medalionach przedzielonych motywem dekoracyjnego wazonu na postumencie (rodzaj ornamentu kandelabrowego), po której obecnie na szacie pozostał tylko odsłonięty pionowy pas lnianej podszewki (ryc. 10). O haftowanej kolumnie na ornatie z „przyszywanymi kwiatami” informują wpisy w kolejnych inwentarzach z lat 1820, 1874 i 1920³⁰. W książce Lepszego i Tomkowicza z 1924 roku publikowana jest także fotografia przodu czarnego ornatu z haftowaną pretekstą³¹, zapewne nieco starsza niż zdjęcie w zbiorach MK. W *Katalogu zabytków* z 1978 roku zauważono, że kolumny ornatu czarnego „wprawiono do jednego z ornatów czerwonych”³². Rzeczywiście, haftowana kolumna, ta sama, którą wcześniej sfotografowano na ornatie czarnym z aplikowanymi kwiatami, zdobi dziś ornat z czerwono-zielonego aksamitu z końca XV wieku (ryc. 11). Kolejna fotografia w zbiorach MK pochodząca z dwudziestolecia międzywojennego pokazuje ówczesny wygląd tego aksamitnego ornatu. Wówczas przyszyta do niego była XVIII-wieczna preteksta haftowana w bukiety kwiatów i owoców (ryc. 12)³³. Fotografie obu ornatów – czarnego i czerwonego – wykonane zostały w Pracowni Fotograficznej Muzeum Techniczno-Przemysłowego w Krakowie. Bez archiwalnych fotografii identyfikacja konkretnej haftowanej preteksty, która przez kilkaset lat zdobiła czarny ornat, a także odtworzenie fragmentu historii obydwu ornatów nie byłoby możliwe.

Do szczególnych przykładów należą fotografie dokumentacyjne, ukazujące stan zachowania zabytku. Fotografie zniszczonych doszczętnie dalmatyk gobelinowych z czerwonego garnituru fundowanego do katedry przez biskupa Andrzeja Za-

²⁶ Czarny garnitur został przebadany w ramach projektu *Wykonanie interdyscyplinarnej bazy danych dokumentującej jedwabne tkaniny...* (por. przyp. 1 i 23). W dokumentacji grantowej szaty te otrzymały nr roboczy 11. Opracowując komplet, przeprowadziłam kwerendę archiwalną, próbując powiązać z nim wzmianki źródłowe.

²⁷ Nr inw. MHK-723/N.

²⁸ Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie (dalej cyt. APPD), Inwentarz 1783, sygn. Kr 38, s. 14, nr 3. Kamlotem nazywana była tkanina z wełny gorszego gatunku tkana splotem płóciennym, por. Michałowska Marta: *Leksykon włókiennictwa*. Warszawa 2006, s. 127–128.

²⁹ Dane te ustalone przez dr Marię Cybalską na podstawie badań tkaniny wykonanych w ramach grantu opisanego w przyp. 23.

³⁰ APPD, Inwentarz 1820, sygn. Kr 41, s. 52, nr 2: „Garnitur. Kapa ornat i dwie dalmatyki z materyi tureckiej w kwiaty różnego koloru przyszywane. W ornatie kolumna złotem haftowana

z wyobrażeniami kilku świętych”; Inwentarz 1874, sygn. Kr 47, s. 313, nr 30: „Ornat z przyborami. Na bokach z czarnej starej wełnianej materyi przyszywane są wielkie kwiaty. Kolumna złota wypukłej roboty z wazonami i różnemi świętymi, galony szychowe żółte, podszewka niebieska płócienna”; Inwentarz 1920, sygn. Kr 42, nr 2: „Kapa, Ornat i dwie Dalmatyki z Materyi Tureckiej, w kwiaty różnego koloru przyszywane (...). W ornatie kolumna złotem haftowana z wyobrażeniem kilku Świętych. To wszystko galonkiem szychowym obwiedzione, płótnem różowym podszyte”.

³¹ Lepszy Leonard, Tomkowicz Stanisław: *Zabytki sztuki w Polsce*. T. 1. *Kraków, Kościół i Klasztor OO. Dominikanów*. Kraków 1924, s. 73, s. 81, fig. 70 (fot. Leonard Lepszy).

³² *Katalog zabytków sztuki w Polsce*. T. 4. *Miasto Kraków*. Cz. 3. *Kościół i klasztor Śródmieścia*, 2. Warszawa 1978, s. 178, fig. 1101.

³³ Fotografia nr inw. MHK-720/N.

Ryc. 9. Ornat z klasztoru Dominikanów, fot. Łukasz Michalak, 2015

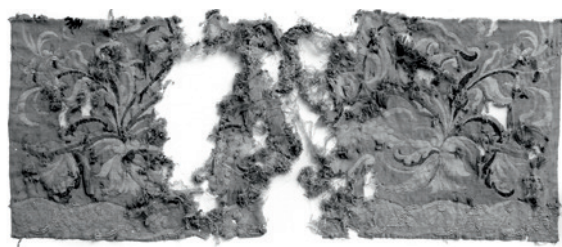
Ryc. 11. Ornat z klasztoru Dominikanów, fot. Łukasz Michalak, 2015

Ryc. 10. Ornat z klasztoru Dominikanów, fot. pracownia fotograficzna Muzeum Techniczno-Przemysłowego, lata dwudzieste – trzydzieste XX w.; w zbiorach MK, nr inw. MHK-723/N

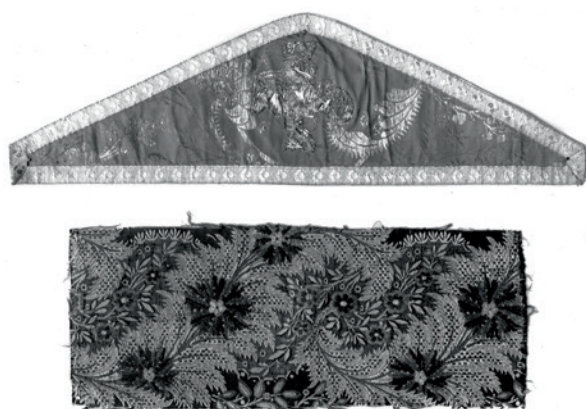
Ryc. 12. Ornat z klasztoru Dominikanów, fot. pracownia fotograficzna Muzeum Techniczno-Przemysłowego, lata dwudzieste – trzydzieste XX w.; w zbiorach MK, nr inw. MHK-720/N

Ryc. 13 i 14. Rękaw i przód dalmatyki, fot. Stanisław Kolowca, pracownia fotograficzna Muzeum Techniczno-Przemysłowego, przed 1934; w zbiorach MK, nr inw. MHK-3127/N i MHK-3133/N

łuskiego zostały wykonane przez Stanisława Kolowcę (ryc. 13, 14). Widzimy na nich stosunkowo dobrze zachowany ornat oraz przody i tyły dalmatyk z odprutymi rękawami³⁴. Przede wszystkim zniszczone są rękawy – z licznymi przetarciami, dziurami i rozpruciami w partii ramion, ale duże zniszczenia widoczne są też wzdłuż boków i przy wycięciu na szyję dalmatyk.

Dalmatyki fundacji biskupa Załuskiego powstały w latach 1747–1758³⁵. Pagaczewski wspomina: „Barwy aż do nieodpowiedniego przechowywania tych tkanin w 1914 i 1915 roku w podziemiach katedry krakowskiej były świetnie zachowane. Rzadko kiedy widywało się równie świeży i pełen blasku koloryt. Garnitur ten uległ daleko idącemu zniszczeniu”³⁶. Fotografie w zbiorach Muzeum Krakowa zostały wykonane zapewne przed konserwacją, która została uwieczniona na filmie sprzed 1934 roku *Pracownia tkacka i hafciarska Muzeum Przemysłowego w Krakowie założona przed 1924*. Dalmatyki, bez wątpienia z powodu bardzo złego stanu zachowania, okazały się idealnym przykładem ukazującym działania pracowni. Na bezdźwiękowym filmie użyto plansz z napisami. Pierwsza z nich informuje: „Oto dalmatyka i ornat z XVIII w., dar biskupa Załuskiego, o zniszczonej tkaninie i zetłalej osnowie, z której jedwab i nici ze złota rozpadają się w strzępy”, a następnie zaprezentowane

Ryc. 15. Parury z klasztoru Karmelitów na Piasku i z katedry na Wawelu, fot. Stanisław Kolowca, pracownia fotograficzna Muzeum Techniczno-Przemysłowego, przed 1929; w zbiorach MK, nr inw. MHK-3198/N

są fragmenty dalmatyki w stanie jak na fotografiach w MK. Następna plansza brzmi: „Naprawa w specjalnych warsztatach trwa miesiącami”, po czym została sfilmowana praca kobiet naprawiających tapiserie³⁷. Fotografie Kolowcy, który w latach trzydziestych XX wieku pracował dla Muzeum Przemysłowego, pokazują dalmatyki w stanie sprzed konserwacji i zostały prawdopodobnie wykonane w ramach dokumentacji przed rokiem 1934. Pozwalają uchwycić zakres znacznej ingerencji ówczesnych konserwatorów³⁸.

W kolekcji Muzeum Krakowa przechowywane są trzy klisze szklane przedstawiające parury odprute od humerałów. Wykonano je niewątpliwie w celu zilustrowania książki ks. Tadeusza Kruszyńskiego, wydanej w 1929 roku³⁹. Na dwóch fotografiach ujęto po dwie parury, piątą sfotografowaną osobno. Jednak w książce fotografie wykadrowano tak, że każda z nich znalazła się na osobnej ilustracji⁴⁰. Cztery z przedsta-

³⁴ Są to zdjęcia o numerach inw. MHK-3127/N–MHK-3129/N i MHK-3131/N–MHK-3134/N; MHK-3301/N i MHK-3302/N, MHK-5082/N, MHK-5083/N.

³⁵ Bender Agnieszka: *Tapiserie w dawnej Rzeczypospolitej*. Lublin 2004, s. 175, 272–273, nr 29–31.

³⁶ Pagaczewski Julian: *Gobeliny polskie*. Kraków 1929, s. 40.

³⁷ Filmoteka Narodowa, sygn. MF.1173, na stronie Repozytorium Cyfrowego: <http://www.repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/9965> [dostęp 14 lutego 2019].

³⁸ Na temat konserwacji dalmatyki przeprowadzonej w Muzeum Techniczno-Przemysłowym zob. Kalfas Barbara: W trosce o narodowe dziedzictwo. Historia konserwacji tkanin ze skarbca katedry na Wawelu. W: *Konserwacja tkanin ze skarbca katedry na Wawelu dawniej i dziś*. Red. Barbara Kalfas. Kraków 2017, s. 31–32, il. 1.19–1.20.

³⁹ Kruszyński Tadeusz: *Parury, czyli dawne ozdoby alby i humerału. Studium z zakresu paramentyki*. Skarbiec Katedry Wawelskiej i Muzeum Metropolitane, nr 5. Kraków 1929.

⁴⁰ Parury ze zdjęcia MHK-3197/N opublikowano w: *ibidem*, s. 60, fig. 45 (parura na negatywie u góry); s. 64, fig. 49 (parura u dołu); parury ze zdjęcia MHK-3198/N w: *ibidem*, s. 109, fig. 77 (górną); s. 120, fig. 86 (dolną); a parura z negatywu MHK-3199/N pokazana została w: *ibidem*, s. 111, fig. 78.

wionych parur pochodziły z klasztoru Karmelitów w Krakowie, a jedna z Wawelu. Ważnych informacji dostarcza przede wszystkim fotografia (ryc. 15)⁴¹, na której ozdoby humerału pochodzące z obu tych miejsc wyeksponowano na wspólnym, jasnym tle. Dzięki temu wiadomo, że fotografie wykonywane były w pracowni Kolowcy, prawdopodobnie w Muzeum Techniczno-Przemysłowym, a nie *in situ* w kościołach i klasztorach. Dokumentują więc także nowszą historię tych zabytków i są dowodem, że w celu sfotografowania opuszczały one mury klasztorów i kościołów.

Powyższe przykłady pokazują, że fotografia może stać się ważnym źródłem do badania historii szat liturgicznych. Zarejestrowany na niej stan szaty, aktualny w momencie wykonywania fotografii, najwierniej oddaje jej wygląd i w porównaniu z zachowanym paramentem pozwala także dostrzec szczegóły nieujmowane w opisach inwentarzowych. Należą do nich wymiany galonów, pretekst lub przeniesienie fragmentów haftu na nowe podłoże czy też stopień zniszczeń przed konserwacją.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Prowincji Polskiej Dominikanów

- Inwentarz Kościoła Zakonnego i Klasztoru Xsięży Dominikanów (...) w Wolnym Mieście Krakowie (...) roku 1820, sygn. Kr 41
 Inwentarz kościoła i klasztoru O.O. Dominikanów tudzież kościoła Św. Idziego w Krakowie (...) spisany w roku 1874, sygn. Kr 47
 Inwentarz Kościoła Zakonnego i Klasztoru Xsięży Dominikanów...(...) w roku 1920, sygn. Kr 42

Opracowania

- Beiersdorf Zbigniew: *Muzeum Techniczno-Przemysłowe w Krakowie*. „Rocznik Krakowski” 1991, t. 58, s. 129–159
 Bender Agnieszka: *Tapiserie w dawnej Rzeczypospolitej*. Lublin 2004
 Braun Joseph: *Die Liturgische Gewaendung in Orient und Occident*. Berlin 1907
 Braun Joseph: *Handbuch der Paramentik*. Freiburg im Breisgau 1912
 Czyżewski Krzysztof J.: „More Romano” O nowym stylu szat liturgicznych po Soborze Trydenckim na przykładzie paramentów katedry krakowskiej. W: *Haftowane szaty liturgiczne a tradycja kościoła*. Kraków 2005, s. 11–20
 Gutkowska-Rychlewska Maria, Taszycka Maria: *Polskie hafty średniowieczne. Katalog wystawy*. Kraków 1967
 Hapanowicz Piotr: *Działalność Muzeum Techniczno-Przemysłowego w Krakowie i jego likwidacja w latach 1949–1950*. „Zarządzanie w Kulturze” 2007, nr 8, s. 43–62
 Heinemeyer Elfriede: *Süddeutsche Stickereien des 13. und 14. Jahrhunderts*. München 1958
Katalog zabytków epoki jagiellońskiej. W 500 rocznicę odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków 1900
Katalog zabytków sztuki w Polsce. T. 4. *Miasto Kraków*. Cz. 3. *Kościoły i klasztory Śródmieścia*, 2. Warszawa 1978
 Kołodziejowa Bolesława: *Miejskie Muzeum Przemysłowe im. dra Andrzeja Baranieckiego w Krakowie*. „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie” 1976, t. 9, s. 186–229
 Krasny Piotr: *Epistola pastoralis biskupa Bernarda Maciejowskiego z roku 1601. Zapomniany dokument recepcji politycznych zasad kształtowania sztuki sakralnej w Polsce*. „Modus. Prace z historii sztuki” 2006, t. 7, s. 119–148
 Kuś Jan: *Ks. Tadeusz Kruszyński 1884–1959 (Przyczynek do Historii Sztuki Kościelnej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego)*. „Nasza Przyszłość” 1977, t. 47, s. 237–257
 Lepsi Leonard: *Katalog wystawy zabytków metalowych w połączeniu z zabytkami cechowymi*. Kraków 1904
 Lepsi Leonard, Tomkowicz Stanisław: *Zabytki sztuki w Polsce*. T. 1. *Kraków, Kościół i Klasztor OO. Dominikanów*. Kraków 1924
 Lichończak-Nurek Grażyna: *Początki Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*. „Rocznik Krakowski” 2005, t. 71, s. 125–148
 Łuszczkiewicz Władysław: *Kościół Bożego Ciała w Krakowie, jego dzieje i zabytki*. Biblioteka Krakowska”, nr 5. Kraków 1898
 Kalfas Barbara: W trosce o narodowe dziedzictwo. Historia konserwacji tkanin ze skarbca katedry na Wawelu. W: *Konserwacja tkanin ze skarbca katedry na Wawelu dawniej i dziś*. Red. Barbara Kalfas. Kraków 2017, s. 13–50
 Kruszyński Tadeusz: *Parury, czyli dawne ozdoby alby i humerału. Studium z zakresu paramentyki*. Skarbiec Katedry Wawelskiej i Muzeum Metropolitalne, nr 5. Kraków 1929
 Michałowska Marta: *Leksykon włókiennictwa*. Warszawa 2006
 Moskal Katarzyna: Hafty krakowskie. Prolog (1380–1430). W: *Imagines pictae. Studia nad malarstwem gotyckim w Polsce*. Red. Wojciech Walanus, Marek Walczak. Kraków 2016, s. 329–352
 Moskal Katarzyna: Na pograniczu sztuki i rzemiosła. Hafty gotyckie w Małopolsce. W: *Badania interdyscyplinarne. Materiały V Kongresu Mediewistów Polskich*. T. 4. Red. Andrzej Buko, Karol Kollinger, Sylwia Jędrzejewska. Rzeszów 2018, s. 371–395
 Pagaczewski Julian: *Gobeliny polskie*. Kraków 1929
Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej. T. 1. Kraków 1900
Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej. T. 3. Kraków 1906
 Wilckens Leonie von: *Mittelalterliche Stickereien aus Polen. Zur Ausstellung in Stockholm 4.9.–12.11.1967*. „Kunstchronik” 1968, Bd. 21, Heft 2, S. 34–45
 Woźny Marzena: *Początki Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej w świetle źródeł krakowskich*. „Rocznik Krakowski” 2011, t. 27, s. 77–88

⁴¹ Nr inw. MHK-3198/N.